

Az Orosházi Evangélikus Egyházközség oktatási, nevelési munkája és kulturális hatása a település életében

PINTÉR JÁNOS

Az 1994-ben 250 éves fennállását ünneplő Orosháza egyértelműen az evangélikusságnak köszönheti létrejöttét. Mint ismeretes, a települést azok a Zombárol áttelepült dunántúli, magyar eredetű evangélikusok alapították, akik a lutheri reformáció által megújított, reformált egyház tanait fogadták el, és ahhoz ragaszkodtak. A „cuius regio, eius religio” elvét alkalmazni akaró Dőry Ádám földesúr kényszere alól csak úgy vonhatták ki magukat, hogy a Dunántúl északi és nyugati részéről odatelepedett evangélikusok ott hagyták házaikat, földjeiket, a temetőben nyugvó halottaikat, és a szabad vallásgyakorlatot ígérő Harruckern János György báró, hadi élelmezési biztos Ferenc fia tulajdonát képező területre költöztek. Lelkészüik nem volt, ezért tanítójuk, *Dénes Sándor* vezetésével indult el Zombárol az a 30 család, akik Orosházán telepedtek le. Az előzetes tárgyalás és meg egyezés alapján 1744-ben, április 24-én, Szent György napján vették birtokba a mai Orosháza területét. A leírottak bizonyítják, hogy Orosháza evangélikus vallási alapon létrejött település.

Az egykori ősök általános értelemben vett kultúrát hoztak erre az elhagyott vidékre. Azzal, hogy kiirtották a bozótot, birtokba vették az elmocsarasodott területeket, alkalmassá tették a földművelésre, kertgazdálkodásra és legeltetésre, már egyfajta, a török által elnéptelenített Alföldön található gazdálkodáshoz képest egy fejlettebb agrokultúrát valósítottak meg. *Tessedik Sámuel*, a későbbi szarvasi evangélikus lelkész, az alföldi viszonyokat figyelembe vevő, tudományos alapokon nyugvó gazdálkodás megteremtője, még csak két éves volt akkor, amikor az orosháziak elkezdték küzdelmüket, fáradságos munkájukat az elhanyagolt alföldi talaj-

jal. Nem rendelkezettek tehát azokkal az ismeretekkel, amelyek Tessedik munkássága nyomán fellendítették az alföldi mezei gazdálkodást, de összegeződtek az orosháziak gazdálkodásában azok a tapasztalatok, amelyeket a Dunántúl különböző tájairól verbuválódott zombai evangélikusok magukkal hoztak.

Talán ez is magyarázatot ad arra, hogy Orosháza rohamos fejlődésnek indult. Ez vonzhatta az újabb telepeseket és ezért növekedett gyorsan a nem régen létrejött település lakosainak a száma. Így érthető, hogy Orosháza alapítása után 33 évvel képesek voltak arra, hogy a méreteiben ma is nagynak számító tornyot, amelyre tűzfigyelő toronyként kaptak engedélyt, majd pedig a toronytól néhány méterre a templom ugyancsak nagy méretű épületét megépítsék 1786-ban. Ezzel létrehoztak egy késő barokk stílusban épült templomot, amely az 1830-ban szükségessé vált toldalékkal Orosházának az egyetlen műemlék épülete. Az 1830-ban megépített, klasszicista orgonakarzaton találjuk a kétszekrényes mechanikus orgonát, amelyet *Komornyik Benedek* nagyváradi orgonaművész épített 1832-ben. Az orgonaszekrény *Dunaiszky Lőrinc* alkotása. „A finomművű szószékoltár és a mellette lévő stallum az első építési periódusból származik, az Utolsó vacsorát mutató oltárkép azonban már 1838-ból való, mestere *Pesky József*.”¹ Ha elfogadjuk azt a meghatározást, hogy a kultúra: „az emberiség által létrehozott anyagi és szellemi értékek összessége”², akkor az orosházi evangélikus templomot berendezésével együtt a kultúra olyan anyagi eredményének tekinthetjük, amely része az emberiség által létrehozott értékek összességének. Az építmény és a berendezési tárgyak művészeti stílusjegyeit figyelembe véve a szellemi kultúra értékeit is magában hordozza az evangélikus templom. Így pusztán a kultúrának a megtestesülése és terjesztője, amely a település életére és külső megítélésére jelentős hatást gyakorolt a múltban és gyakorol ma is.

Az orosházi evangélikus egyházközség azonban nemcsak az elmondottakkal hatott és hat a település kulturális életére, hanem az egyházi iskolák és tanítók, a lelkészek munkája és az egyházi zene támogatása és terjesztése által is.

EGYHÁZI ISKOLÁK ÉS TANÍTÓK

A kultúra része a „népművelés, amely a társadalmi tudatformák (tudomány, művészetek, filozófia, erkölcs, jog, vallás stb.) vívmányait szélesebb vagy keskenyebb rétegek körében elterjeszti.”³ A népművelés a tömegek műveltségi szintjé-

1. *Dercsényi B., -Foltin B. -G. Györffy K., -Hegyi G., -Winkler G., -Zászkaliczky Zs.*: Evangélikus templomok Magyarországon. Budapest, 1992. 139.

2. *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Budapest, 1972. 799.

3. *Új Magyar Lexikon* 4. Budapest, 1962. 278.

nek iskolán kívüli emelésére vonatkozó tevékenység. Az iskolai oktatást alap- és középfokon közoktatásként tartjuk számon. Azonban e kettőt, a kulturális tevékenységet és az oktatást nem lehet egymástól elválasztani. Oktatás nélkül nincs kultúra és nincs népművelés. Az oktatás a kulturális értékek megértésének és elfogadásának az alapja.

A rövid bevezető után emlékeztetek arra, hogy a zombai áttelepülők *Dénes Sándor* tanító vezetésével jöttek Orosházára, új otthonot teremteni. Ez a tény önmagában is jelzi, hogy az első telepések fontosnak tartották azt az alpműveltséget maguk és gyermekeik számára biztosítani, amit a tanítók az alapoktatással nyújtani tudtak. Az ezerhétszázas évek középső harmadáról keveset tudunk orosházi viszonylatban, mivel „az evangélikus egyház ... jegyzőkönyvet csak 1818-ban kezdett íratni”⁴. Megbízható Békés megyei adatokkal is csak 1771-től rendelkezünk a tanítók vonatkozásában. Ezt annak köszönhetjük, hogy a „kancellária 1770-ben országos tanügyi összeírást rendelt el.”⁵ Ennek a körrendeletnek az volt a célja, hogy összeírják „az iskolamesterek nevét és vallását, növendékeik számát és nevét, jövedelmeik minőségét és mennyiségét, s fenntartókhhoz való viszonyukat, tanításuk módját és anyagát.”⁶ Sajnáljuk, hogy a sok hasznos kérdés között nem szerepelt az iskolaépületekre vonatkozó kérdés. Így pontosan nem tudjuk, csak következtetni tudunk arra, hogy Orosházán, a település keletkezése után 30 évvel hány iskolája volt az evangélikus egyháznak. Mivel a tanulmányban közölt adatokból nem tűnik ki, hogy az evangélikus egyház tanítóin kívül más felekezetnek is lett volna tanítója, ebből egyértelműen arra következtethetünk, hogy abban az időben csak az evangélikus egyház tartott fenn iskolákat és alkalmazott tanítókat. Sajnáljuk azt is, hogy a település első tanítója nem szerepel a felsoroltak között, noha az alkalmazásuk évét tekintve 1745-től közöl adatokat a kimutatás. Arra is csak következtetni tudunk, hogy a település alapítói az elsők között gondoskodhattak arról, hogy gyermekeik iskolázásának meglegyenek a megfelelő tárgyi feltételei. Ezért bizonyára a templommal együtt iskolát is építettek, vagy esetleg a templomot iskolai célokra is használták. Az evangélikus egyházban az iskolák államosításáig több kisebb településen a kis létszámú gyülekezetnek nem futotta külön templomra és külön iskolára, ezért iskola-templomot építettek. Kezdetben így lehetett ez az áttelepülés gondjait, az új otthonteremtés feladatait hordozó evangélikus egyházközséggel is Orosházán.

Az orosházi evangélikus egyház 1759-ben *Vitéz Mihályt*, 1766-ban *Lacsny Mihályt*, 1771-ben *Antal Jánost* alkalmazza tanítóként. A három tanítónak 620

4. *Veres József*: Orosháza történeti és statisztikai adatok alapján 1886. 127.

5. *Tóth Lajos*: Békés vármegye tanügyi helyzete az első Ratio Educationis (1777) korában. *Békési Élet* 1978/1. sz. 20.

6. *Fináczy Ernő*: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában II. 1902. 233.

gyermeket kellett oktatnia. Ez feltételezi, hogy 1771-ben már legalább három 2–2 tantermes iskolát kellett az orosházi evangélikus egyháznak fenntartania. Veres József a már említett könyvében kronológiai sorrendben közli az egyházközség életében történt fontosabb eseményeket, de csak 1862-ben említ először iskolát, amikor azt írja: „a nagy utczai iskola számára házat vesz az egyház, a presbyterium e végből adakozást nyit, s a gyűlésen jelen volt 27 presbyter rögtön aláír 680 frtot!”⁷ Ez az adat vagy egy már meglévő iskola bővítését, vagy egy új iskola felállítását jelzi. A presbiterek által megajánlott összeg igen jelentős, ha figyelembe vesszük, hogy 1869-ben az évi kivetés (egyházi járulék), a gabonát nem számítva, 3 492 forint volt. A történeti hűség kedvéért meg kell jegyezni, hogy Veres József a már említett könyvében, a Közműveltség c. fejezetben arról ír, hogy „1840-ben a községi előljáróság indítványa folytán az evang. egyház új iskolát alapított, melyre a község három hónap alatt harmadfél ezer forintot adakozott össze.” Azonban „e reál-iskola lassan-lassan elvesztette eredeti jellegét és népiskolává lett.”⁸ A korábban említett kronológiai sorrendben a legközelebbi tudósítás arról szól, hogy „1865-ben épül a komlói utczai iskola.” „1875-ben Kiss István iskolának telket ajándékoz, Horváth József pedig 5000 drb téglát, s azt egyszersmind a hely színére hordatja.”⁹ Sajnálhatjuk, hogy ebből a rövid tájékoztatásból nem derül ki a helyszín, nem tudjuk meg, hogy melyik iskola építéséhez adott telket az adományozó.

Még három rövid, iskolával kapcsolatos, de ezúttal átalakításról tudósító hírt jegyzett fel az Orosháza történetét megíró lelkész. „1880-ban átalakítja az egyház a nagy-utczai iskolát. 1881-ben átalakítja a főutczai iskolát. 1882-ben pedig központi két iskola belsejét.” Az átalakítások után új tanterem, illetve iskolák építéséről kapunk hírt. Az egyház „1884-ben új tantermet épít az ún. reáliskola telkén, az eddigi termet átalakítja egyházi tanácsteremmé, felépíti a hajnal- és szentesi utczai iskolákat”, de arra is gondja van az egyháznak, hogy ne építsen nagy, sok tantermes iskolát, hanem csak olyant, „hogy mindegyikben csak két-két osztály tanuljon.”

Orosháza 100 éves évfordulóján 5 iskolája volt az evangélikus egyháznak, rá 22 évre már 7 iskolában folyt az oktatás. „1879 óta is mintegy tizennyolcezer frtot költött iskolai építkezésre”¹⁰ az evangélikus egyház. Veres József 1886. október 25-én zárta Orosháza történetét.

1854-ben a római katolikus egyház is indít iskolát, amelyet az államosításig 6 tanteremre bővít. A református egyház nem alapított Orosházán iskolát. Az izraelita

7. Veres József: i.m. 136.

8. Veres József: i.m. 184.185.

9. Veres József: i.m. 137.

10. Veres József: i.m. 138.

hitközség az 1865–1885 közötti időben építi meg iskoláját. Államosításkor 2 tantermük volt. A községi iskolák nagyobb része külterületen épült, elsősorban a tanyavilágban. Államosításkor a település belvárosi részén 11 tanterme volt a városnak. Az evangélikus egyháznak 10 iskoláját államosították a városban, 16 tanteremmel, kettő külterületi iskolát 1–1 tanteremmel az 1950. január 23-án felvett államosítási bizottsági jegyzőkönyv szerint. Ezeket az iskolákat akkor már általános iskolának nevezték.

Az eddig elmondottakból kitűnik, hogy Orosházán 110 esztendőn át az alapfokú oktatást egyedül az evangélikus egyház által felállított és fenntartott iskolákban végezték. De még ezután is, századunk első 10–20 évében a tanulók több mint 50%-át az evangélikus iskolákban oktatták. Csak a községi iskolák fokozatos belépésével csökkent ez a szám. De még az államosításkor is az iskolafenntartók között a legtöbb tanteremmel Orosházán az evangélikus egyház rendelkezett.

Az iskolák államosításával 1948-ban az evangélikus egyháznak ez az oktatást végző, alapismereteket közvetítő szerepe megszűnt. Az előbbieken említett államosítási jegyzőkönyv egyetlen köszönő mondatot sem tartalmaz, amelyben az orosházi evangélikus egyház *206 éves áldozatos munkáját* elismernék, amit a település gyermekeinek az oktatása, nevelése és áttételesen a kultúra terjesztése területén végzett.

Az orosházi evangélikus egyházközség nemcsak az alapfokú, hanem a *középfokú oktatás* területén is jelentős lépést tett, amikor több korábbi próbálkozás után 1933-ban elindította a gimnáziumi előkészítő tanfolyamot. Sok tárgyalás, kérvényezés, felterjesztés és memorandum után a „politikai-, és az egyházközség, a püspök közbenjárására 1944. április 13-án megérkezett a várt miniszteri leirat, amelyben az orosházi evangélikus gimnáziumot az 1943–44-es tanévtől I–VIII. osztályára kiterjedően nyilvános jogúnak ismerte el és megadta az érettségiztetés jogát is.”¹¹ Az egyház ennek a középfokú oktatási intézménynek a megindításával megkímélte az orosházi szülőket attól, hogy gyermekeiket a békéscsabai vagy a szarvasi gimnáziumba adva vállalják a költséges internatusi elhelyezést, vagy a bejárás fárasztó tortúrájának tegyék ki gyermekeiket. A középiskola létrehozásával az evangélikus egyházközség nagy szolgálatot tett a település lakóinak, mert lehetőséget adott, nemcsak az iskolás korú fiataloknak, hanem az idősebbeknek is a középszintű műveltség elsajátítására. Ezzel a lehetőséggel több felnőtt élt is. Az 1946/47-es tanévben a dolgozók gimnáziumának 200 hallgatója volt.

A evangélikus egyháznak ezt az oktatási intézményét is államosították 1948-ban, ugyanazon a napon, amelyen az alapfokú iskolákat. Ezzel az evangélikus egyházat minden oktatási intézményétől megfosztották, és így lehetetlenné tet-

11. Keller József: Az orosházi evangélikus gimnázium története, Orosháza, 1987. Kézirat. 17.

ték számára, hogy a több mint két évszázadon keresztül végzett, keresztyén szel-
lemiséget hordozó oktatási, nevelési munkát folytassa.

Végül itt csak megemlítem, hogy az orosházi evangélikus egyházközség részt
vett a *népfőiskolai* munkában is. A szervezésében 1940-től 5 hónapos, bentlakásos
tanfolyamokat indított leányok és külön legények részére. A népfőiskola lelkeszi
vezetője Kajos János volt. Erre a témakörre a népfőiskolán szolgálatot végző sze-
mélyeknél még visszatérünk.

Az evangélikus egyház által fenntartott és működtetett iskolák tehát az ismer-
etszerzésnek és a művelődésnek a helyei lettek. Az iskolák nyitottak voltak
a különböző felekezetekhez tartozó tanulók előtt. Az egyházi iskolák *tanítói és*
tanárai olyan elkötelezett emberek voltak, akik tudásukkal és hitükkel is szolgál-
ták az oktatás és a művelődés ügyét. Munkájukat nemcsak az egyház, hanem az
egész település érdekében végezték az iskolákban és azokon kívül is. A további-
akban róluk és az ő munkásságukról szólunk.

A Zombáról áttelepülőket, lelkész hiányában *Dénes Sándor* tanító, a közösség
összefogója vezette. Ő már Zombán is tanítója lehetett a vallásszabadságra
vágyódó kis gyülekezetnek. Nem sokat tudunk életéről. Horváth András anya-
könyvi bejegyzése nyomán Koszorús Oszkár azt írja róla, hogy „a tanuló ifjúság
oktatását a tudós és jámbor Dénes Sándor iskolatanítótól nyerte”.¹² Írni, olvasni,
számolni és énekelni tanította a gyermekeket. Ezzel abban az időben, amikor sok
volt az analfabéta, ő nagyon sokat tett, mert a fiataloknak lehetőséget adott
a további ismeretek megszerzésére, és ezzel a felemelkedésre.

A rohamosan fejlődő és létszámban növekvő Orosháza evangélikus alapfokú
iskoláiban már az 1700-as évek második felében több neves tanító tanított. De
még a legkisebb jelentőségű és műveltségű pedagógus is hozzájárult a település
művelődéséhez, akkor is, ha csak annyit tett, hogy legszűkebb alapismeretekre
megtanította a tanulókat. Munkásságuk ismertetésére nem térhetünk ki. Fonto-
sabb lenne annak feltárása, hogy alapfeladatukon túl ki mivel járult hozzá a tele-
pülés lakóinak művelődéséhez. Adatok hiányában azonban ezt nem tehetjük
meg. Ezért csupán a nevét említjük meg néhány tanítónak a 18. századból. Dénes
Sándor kortársa volt *Vitéz Mihály*, itt tanított *Csöre János*, továbbá *Fábry István*,
aki Dénes Sándor utóda volt. Említést érdemel *Folkusházy László*, aki fél évszáz-
adnál tovább tanított Orosházán, végül megemlítjük *Antal János* tanítót.

A további évszázadokból és a 20. század első feléből néhány neves tanítót szeret-
nénk kiemelni, akik Orosháza tanulóinak az oktatását jelentős mértékben vitték
előbbre és hozzájárultak a település kulturális gazdagodásához.

Elsőként *Harsányi Sándort* kell említenünk, aki teológiát végzett, Rohoncon
szentelte lelkésszé 1855-ben Wohlmuth Lipót püspöki adminisztrátor. Káplán-

12. *Koszorús Oszkár*: Orosháza jelesei (11), Orosházi Napló I. évf. 10. sz. 1989. dec. 2.

ként szolgált a Vas megyei Gércén, majd Nemesdömölkön. 1858-ban került Orosházára esperesi segédlelkészként, majd Mikolay István lelkészt helyettesítette betegsége idején. Annak halála után azonban nem őt, hanem Győry Vilmost választották meg lelkésznek, ezért ő az akkor épült Nagy utcai iskola „professzor-ságát” vállalta. Itt „hat évig tanított, majd Molnay Károly lelkész-tanító halála után 1868-ban az ő helyére választották meg. Közben órákat adott a protestáns legényegyletben, mint pedagógus is ismert emberré vált, hiszen 1869-ben a kormány megbízásából beutazta Németországot az oktatásügy tanulmányozása végett. Tapasztalatairól nemcsak Békés megyében, hanem a néptanítók lapjában is beszámolt.”¹³ Tankönyveket is írt az elemi népiskolák számára. Ezek a következők: Rövid általános földrajz, Egyháztörténet és Természettan, Magyar–Osztrák birodalom földrajza, Vezérkönyv a konfirmációi oktatáshoz. Az elmondottak igazolják, hogy ez a nagy műveltségű ember egyházi tanítói munkájával is nagyon sokat tett Orosháza népének színvonalas oktatásáért és magasabb szintű műveltségéért.

Másodikként *Sass István* tanítóról és lapszerkesztőről kell szólnunk, aki Kecskemétről, ahol 9 esztendő telt, Hódmezővásárhelyre került, majd 10 év múlva, 1877-ben az orosházi evangélikus egyház egyik tanítói állását megpályázta és elnyerte. Köztisztviselőként álló pedagógus volt, aki az Orosházi Járás Tanítóegyletének vezető tisztségviselője lett, munkásságáért jutalmat is kapott. Az iskolai munkán kívül az Orosházi Közlöny, majd az Orosházi Újság felelős szerkesztőjeként dolgozott, és az újságolvasók széles rétegeit tanította. Utódai közül tanítók kerültek ki, akik ugyancsak sokat tettek Orosháza közművelődéséért.

Harmadik- és egyben utolsóként *Tóth László* életét és munkásságát mutatjuk be röviden. 1922-ben választották meg az orosházi evangélikus egyház tanítójává. 5 évig tanított a központi iskolában, majd a Hajnal utcai iskola tanítója lett 1927-től 1949-ig. Az iskolák államosítását követően, 1950. január 1-jével nyugdíjazták, mert vallásos szellemben nevelte a gyermekeket. 1951-től az egyházközség főállású kántora, 1952-től főkantor, 1953-tól gyülekezeti jegyző és énekkarvezető. Korábban tanított a Népfőiskolán. 1975-ig dolgozott az egyháznál, amíg ereje engedte. Jelentős oktató-nevelő munkát végzett az evangélikus egyházban évtizedeken keresztül. Keze alól sok olyan fiatal került ki, akik a későbbiekben jelentős pozíciókat értek el. Emléktábla őrzi nevét az evangélikus központi iskola falán, mint Darvas József igazlelkű tanítójáé. Az egyházi énekkar vezetésével, az orgonamuzsikával a zenekultúrát művelte és terjesztette, sokaknak nyújtva ezzel maradandó élményt.

Az orosházi evangélikus gimnázium tanáraival zárjuk ezt a sort. Az egyházi gimnázium az 1948-ban bekövetkezett államosítás miatt csak rövid ideig végezhetett

13. *Koszorús Oszkár: Orosháza jelesei (46), Orosházi Napló III. évf. 6. sz. 1991. febr. 7.*

Az Orosházi Evangélikus Népfőiskola hallgatói. Baloldalon Kajos János lelkész

Az Orosházi Evangélikus Népfőiskola hallgatói. Kalapban Orbán János igazgató

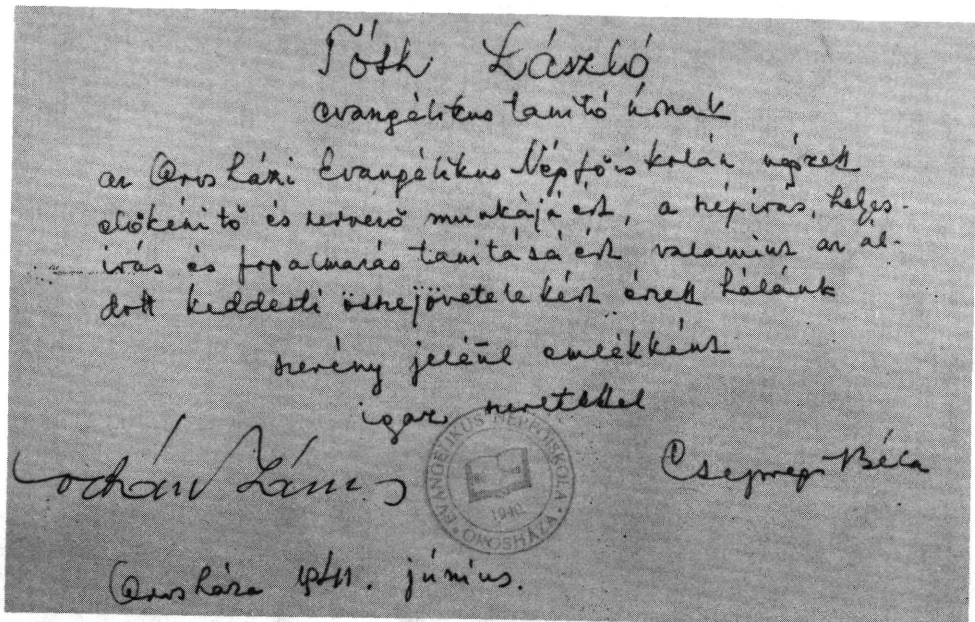

A népfőiskolások első végzett évfolyama és tanárai

(Dr. Dén Sándor felvételei)

Az első évfolyamos tabló hátoldalára írt elismerés

áldásos tevékenységét. Az iskola falain kívülre is sugárzó munkáról *Keller József* Apáczai-díjas ny. gimnáziumi igazgató tanulmányában következőképpen számol be: „A '40-es években érkezett fiatal kollégák magukkal hozták a népi írók szociográfiai tanulmányaiból a magyar valóságot. Nyitogatták tanítványaik szemét, irányították olvasmányaikat, ráébresztették a fiatalokat a társadalom súlyos problémáira.”¹⁴ „A színjátszók *Móricz Zsigmond* átírásával *Szigligeti Csikós* című színművét adták elő. A felkészítő *Csizmadia György* és *Frenyó László* tanárok nemcsak Orosházán léptek fel, a környező települések gazdaköreiben is szerepeltek a színjátszókkal.”¹⁵ „Az önképzőkori foglalkozásokon megismerték a tanulók *Szabó Pál*, *Kodály Zoltán*, *Szabó Dezső*, *Móricz Zsigmond* irodalmi munkásságát is. *Szijas Pál*, *Frenyó László*, *Csizmadia György* saját progresszív szemléletüket igyekeztek növendékeikbe átplántálni.” „A háborúból hazatért, létszámban kiegészült testület újra szolgálta a tehetséggondozást. *Bor Pál* matematika, *Elek László* angol szakköri foglalkozásai voltak jelentősek.” „*Dr. Töm böly János* a Diákkaptárban nem csupán takarékoságra nevelt, hanem a megtakarított pénzből vásárolt könyvekkel könyvtárgyarapító is lett.” „*Péterfia Zoltán*, *Jeges Károly*, *Kazár József*, *Dr. Töm böly János*” a tanulmányi kirándulásokon „az ország természeti szépségeit mutatták be, és gazdag történelmi múlttal ismertették meg az azon résztvevőket.”¹⁶

A gimnázium tanárai az iskolai munkán, a diákok oktatásán és nevelésén túl is sokat tevékenykedtek a település lakosainak oktatásában és a kulturális élet gazdagításában. Az Evangélikus Nőegylet épületében gyakran tartottak a gimnázium tanárai előadásokat az ifjúság, de a gyülekezet szélesebb rétegei előtt is különböző egyházi alkalmakon. Így például a reformáció 430 éves évfordulóján *Elek László* tartott nagy hatású előadást, *Csizmadia György* *Petőfi* évforduló kapcsán szolgáltatott előadással, *Frenyó László* és *Péterfia Zoltán* tanárok pedig vallási és irodalmi előadásokkal szélesítették a hallgatóság lelki és szellemi látókörét.

Tudomásunk van arról is, hogy az orosházi evangélikus egyházközség által fenntartott Nép főiskolán is gyakran voltak előadók az evangélikus gimnázium tanárai. Tágították a hallgatók, többnyire parasztfiatalok kulturális látókörét és megismertették őket azokkal a hasznos tudnivalókkal, amelyeket munkájukban is alkalmazhattak. A nép főiskolai munka végzésében kiemelkedő szerepet töltött be *Péterfia Zoltán*, de sokat és eredményesen tevékenykedett *Elek László* tanár, továbbá *Csizmadia György* és *Bencsik István*, akik ugyancsak az evangélikus gimnázium tanárai voltak. Meg kell még említeni *Fasang Árpád* nevét, aki énekre tanította a nép főiskolásokat.

14. *Keller József*: i. m. 20.

15. *Keller József*: i. m. 21.

16. *Keller József*: i. m. 22.

AZ EGYHÁZKÖZSÉG LEKÉSZEI A KULTÚRA KÖZVETÍTŐI

A lelkészek elsőrendű feladata minden időben a Jézus Krisztus evangéliumának a hirdetése, a missziói parancs teljesítése. Ebben Jézus ezt mondja: „Nekem adott minden hatalom mennyen és földön. Menjetek el tehát, tegyetek tanítvánnyá minden népet, megkeresztelve őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében, tanítva őket, hogy megtartsák mindazt, amit én parancsoltam nektek; és íme, én veletek vagyok minden napon a világ végezetéig.”¹⁷ A lelkészek tehát „tanítók” is, de ez a mandátumuk nem világi ismeretek, kulturális eredmények továbbadására szól, hanem Isten megtérésre, hitre, az örök üdvösség elfogadására felszólító igéjének a hirdetésére vonatkozik. Ezt tették is az orosházi evangélikus egyházközség lelkészei évszázadokon, pontosabban fogalmazva két és fél évszázadon át, amióta Orosháza települése fennáll. A lelkészek evangéliumot hirdető és szentségeket kiszolgáltató munkájának a következménye az, hogy az evangélikus egyházközség az üldözések évtizedei alatt, beleértve az 1945 utánit is, a mai napig fennmaradt, él és betölti küldetését Orosháza város életében.

A lelkészeknek az elsődleges, fentebb vázolt szolgálatuk, munkájuk mellett van egy másodlagos feladatuk is. Mivel az egyház mindig egy adott korszak szellemi, kulturális körülményei között él, ezért ezt az ige továbbadóinak figyelembe kell venniük, így a lelkészek, amikor hirdetik az evangéliumot, amely idő feletti, a korhoz kötött embernek szellemi és kulturális szintjén szólnak. Ezzel a lelkészek mindig végeznek egy bizonyos oktatást, nevelést, a kultúra terjesztését szolgálatuk közben. Erre a másodlagos szolgálatra figyelünk most a két és fél évszázados orosházi evangélikus gyülekezet lelkészeinél. Bár minden lelkész végez ilyen másodlagos szolgálatot is, de csak néhány, kiemelkedő képességű és maradandó alkotó lelkész esetében tudjuk ezt e rövid tanulmány keretében megmutatni.

HORVÁTH ANDRÁS (született Gencsen 1715-ben, meghalt Orosházán 1785. aug. 18-án) volt az orosházi evangélikus egyházközség első lelkésze. „Ez a rendkívül sokoldalúan képzett, igazi magyar ember még nem volt 30 éves, amikor Orosházára jött... teológiai tanulmányait Halléban és Leydenben végezte. Anyanyelvén kívül tudott németül, hollandul, latinul, görögül és héberül.”¹⁸ Legfőbb érdeme az volt, hogy az 1744-ben indított vegyes anyakönyv elejére két oldalon megírta a Zombáról elüldözöttek áttelepülését, az új otthon megteremtését. Ezzel olyan település- és egyháztörténeti anyagot hagyott az utókorra a mai napig is meglévő, és páncélszekrényben őrzött anyakönyvben, ami felbecsülhetetlen forrásanyag egyházunk, de különösen egyházközségünk és vele együtt

17. Biblia, Budapest, 1979. Újszövetség, 48–49. Mt, 28, 18–20.

18. Koszorús Oszkár: *Orosháza jelesei* (12), *Orosházi Napló I, évf. 11. sz. 1989. dec. 16.*

Orosháza település számára. Az általa vezetett anyakönyvek is forrásértékűek az Orosházát alapító ősök, családok életének kutatásában, feltárásában.

SZIMONIDESZ JÁNOS (Sajógömörben született, talán 1753-ban, Orosházán halt meg 1822. november 5-én) ugyancsak beírta nevét Orosháza történetébe. Az idős és beteges Horváth András mellé került a megnövekedett egyházközség második lelkészeként. Munkájának legjelentősebb eredménye a ma is álló, késő barokk stílusban megépített templom, amely a keleti bejárat felett a következő feliratban megőrizte az ő nevét is: „Isten kegyelméből, második Josef engedelméből építtetet ez a ház, áldott légy oh Orosház MDCCLXXXVI esztend. T. Szimonidesz János p. és Szalai Gy. b. alat.” Az orosházi evangélikus egyházközség és a település számára azért is nagyon jelentős az ő szolgálata, mert az engedélyeket megkérő, templomot építő munkájával olyan épületet emeltetett, amely ma Orosháza egyetlen műemléke. Szimonidesz János lelkészi, majd esperesi munkája mellett tudott törődni az iskolaüggyel is. Az iskolások számára írt egy tanácslevelet A keresztyén hitnek és erkölcsi tudománynak rövid summája címmel, melyet Pesten adtak ki 1793-ban. Később még néhányszor újra kiadták könyvét, amiből jó ideig tanult az orosházi tanulóifjúság.

MIKOLAY ISTVÁN lelkész (Cegléden született 1791. április 10-én, Orosházán halt meg 1862. augusztus 20-án) ugyancsak jelentős mértékben járult hozzá Orosháza kulturális gazdagodásához. Szimonidesz János halála után választották meg Orosházára ezt a nagy tudású fiatal lelkészt, aki Pozsonyban, majd Jénában végezte teológiai tanulmányait. „Veres József értékelése szerint Mikolay erélyes, rendtartó lelképásztor volt, a templom és iskolaépítések fáradhatatlan vezetője.”¹⁹ Az 1831-es kolerajárványt részletesen feljegyezte az anyakönyvben, amelyből megtudjuk, hogy ennek a szörnyű járványnak 1406 evangélikus esett áldozatul. Ugyancsak ő és feleségének Tessedik Johannának a kéziratos munkája nyomán készült el apósának, Tessedik Sámuelnek vázlatos élettörténete.

BALASSA PÁL (Sárszentlőrincen született 1812. október 15-án, meghalt Orosházán, 1858. június 1-jén) hányatott sorsú lelkésze volt az orosházi evangélikus egyházközségnek. Rövid életében jelentős szolgálatot végzett gyülekezetében. Nevét Orosháza alapításának 100. évfordulójára megírt „Orosháza múltja és jelenének rövid vázlata” című munkája őrizte meg. Ezzel a megye úttörő helytörténetírói közé sorolta be önmagát. Osztrákelles politikai magatartása miatt megurhurozták, lelkészi állásától megfosztották. Talán mindezek hozzájárultak korai halálához. A hálás utókor utcanévvel örökítette meg nevét.

TORKOS KÁROLY evangélikus lelkész, majd esperes (Pápán, 1814. november 12-én született és 1878. október elején Budapesten titokzatosan elűnt) Orosháza szellemi, oktatási életének egyik jelentős munkása volt. Lelkész családból szá-

19. Koszoris Oszkár: *Orosháza jelesei (24)*, *Orosházi Napló II. évf. 8. sz. 1990. április 19.*

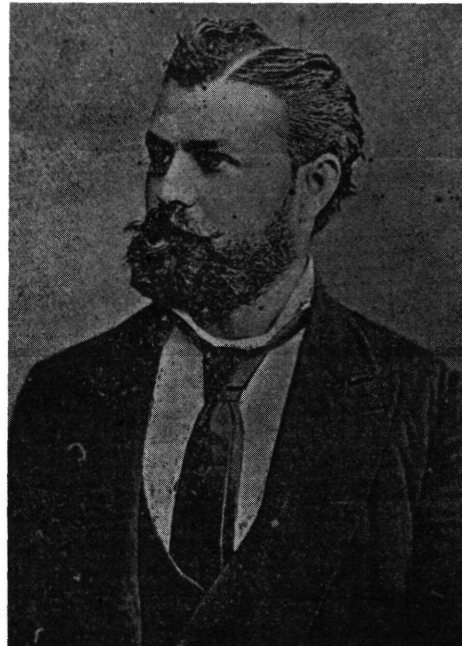
Mikolay István

Torkos Károly

Harsányi Sándor

Veres József

mazott. 1850. márciusában lett orosházi lelkész. 1858-tól az egyházmegye esepese, majd az evangélikus egyház egyetemes jegyzője. E tisztsége miatt sokszor kellett Budapestre utaznia, azonban munkáját egyházmegyéjében és a gyülekezetben is becsülettel ellátta. Az orosházi, akkor még egyházi, iskolák ügyét is ő irányította. Ezzel és beszédeinek több füzetben való megjelentetésével ő is hozzájárult Orosháza közoktatási és kulturális ellátottságához.

HARSÁNYI SÁNDOR evangélikus lelkészt már az egyházközség tanítói között bemutatuk. Orosháza szülötte (1832. december 18.), aki éppen az iskolaüggyel, tanító, nevelő munkájával írta be nevét Orosháza történetébe. 42 évet töltött az orosházi evangélikus egyházközség szolgálatában, ebből több mint másfél évtizedet pedagógusként. Lelkészsége idején is nagy gondot fordított az iskolákra. Szolgálati ideje alatt több iskolát felújítottak, de újakat is építettek. Munkájával jelentős mértékben hozzájárult Orosháza oktatási és kulturális fejlődéséhez. Szülőhelyén halt meg 1900. október 29-én.

GYÖRY VILMOS (Győrben született 1838. január 7-én, Budapesten halt meg 1885-ben) az orosházi evangélikus lelkészek között az egyik legkiválóbb személyiség. 1862-ben került Orosházára Torkos Károly mellé. Munkássága olyan mély nyomokat hagyott a gyülekezet és a település lakóinak életében, hogy megbecsülésüket bizonyára azzal is kifejezésre akarták juttatni, hogy Orosháza egyik legjelentősebb terét, a templomteret róla nevezték el. Olyan erős volt a kötődés ehhez a kiváló személyiséghez, hogy a legkeményebb ateizmus és egyházellenesség évtizedeiben sem változtatták meg a tér nevét. Az egyházközség azzal is megörökítette nevét, hogy a templom déli karzatán kialakított termet, a téli istentiszteleti helyet róla nevezte el.

Mit köszönhetett ennek a kiemelkedő képességű lelkésznek az orosházi evangélikus egyházközség és Orosháza népe? Györy Vilmos mindössze 14 évet töltött Orosházán, mert – Veres József rövid híradása szerint – „1876-ban Györy Vilmos, budapesti lelkészül választatván, Orosházáról távozik.”²⁰ Rövid orosházi szolgálata idején sok jelentős esemény történik a gyülekezetben és a községben. Veres József könyvében szól arról, hogy Györy Vilmos beiktatásának évében házat vásároltak a nagy utcában iskola céljára, bevezették az óév esti istentiszteletet, átszervezték a presbitériumot, számukat 60-ra emelték, a temetői fák kivágásával segítették a szegények téli tüzelését. Ezekben az iskolai, szolgálati, egyházkormányzati és szociális döntésekben és változtatásokban bizonyára az ő szándékai is benne voltak. Tanulmányunk témája szempontjából talán a legfontosabb az, amiről így tájékoztat Veres József: „Ez évben protestáns legényegylet alakul, melynek esti tanóráin Györy Vilmos, Harsányi Sándor, Kovács János, Horváth János oktatnak. Tantárgyak: a magyar irodalom ismertetése, természetan, kap-

20. Veres József: i.m. 137.

csolatban a gazdálkodástannal, magyarok története, kapcsolatban a földrajzzal, világi és szent énekek két hangon.”²¹ Győry Vilmos életművének feldolgozója és méltatója summásan így ír róla: „lelkiismeretes és feddhetetlen napszámosa kora közgondolkodásának és művelődésének.”²² Olyan problémáknak a megoldásait is „az iskolánkívüli népművelés megszervezésétől és az igényes irodalom megszerettetésétől várta”²³, mint a magasabb osztályok tagjainak az egyszerű, a paraszt emberekhez való viszonyában megmutakozó lekezelés és nyersesség. Úgy gondolta, hogy a műveltség közelebb vinné egymáshoz ezeket a néprétegeket. Talán ennek a meglátásának voltak egyenes következményei a csütörtök esténként tartott felolvasásai és előadásai, melyek iránt igen nagy volt az érdeklődés. Bizonyára ez indította őt arra, hogy intézményessé tegye az iskolát befejezett ifjúság továbbképzését. Ennek érdekében szervezte meg 1864-ben a fentebb már említett Protestáns Legényegyletet.

„Ismeretterjesztő tevékenységének nagy közönségikere arra készítette Győryt, hogy az 1867. április 4-én 149 taggal megalakult Orosházi Polgári Olvasókörben is kezdeményezzen szépirodalmi és tudománynepszerűsítő felolvasásokat.”²⁴ Győry Vilmosnak a művelődés, a kultúra területén kifejtett gazdag tevékenységét Elek László kiválóan megfogalmazott méltató szavaival foglaljuk össze: „Orosházán ő volt a szellemi kultúra igazi reprezentánsa, a művelődésügy avatott bajnoka, a népművelés hiteles szavú apostola.”²⁵

VERES JÓZSEF, a legkiválóbb lelkészek egyike, ugyancsak Orosháza szülötte (1851. január 2.). Munkásságával igen nagy mértékben járult hozzá Orosháza kulturális felemelkedéséhez. A szarvasi gimnáziumban érettségizett, majd a kiváló ifjú a pesti egyetem jogi karára iratkozott be. Itt azonban tanulmányait hamar félbeszakította és a soproni teológiai fakultáson kezdte el a tanulást, hogy a lelkiségének jobban megfelelő papi pályára mehessen. Teológiai tanulmányai közben és annak befejezése után nevelői állást vállalt, majd 1876. március 1-től a soproni liceum meghívott tanáraként munkálkodott, mint a magyar nyelv és irodalom, valamint a latin nyelv oktatója. Három év után a lelkész nélkül maradt orosházi egyházközség meghívását elfogadta, és 1879. július 13-tól haláláig fáradhatatlanul helyt állt Orosháza és környéke népének szellemi felemelésében, lelki és anyagi téren való szolgálatában. Az iskolaügy felkarolója, szolgálata első hat évében 18 000 forintot fordított az iskolák felújítására, építésére. Az orosházi polgári iskola elindításának a gondolata is tőle származik. Ennek nyomán indult el

21. Veres József: i. m. 136–137.

22. Elek László: Győry Vilmos, Orosháza–Budapest, 1993. 5.

23. Elek László: i. m. 61.

24. Elek László: i. m. 63.

25. Elek László: i. m. 71.

1890-ben a polgári fiú-, majd két év múlva a leányiskola, amelyet nem az egyház építtetett meg, de egyházi ember közreműködésével jött létre. Ez az iskola ma az I. számú Általános Iskola, amely 1994-ben ünnepli fennállásának 100. évfordulóját.

Veres József a korabeli újságokba számtalan cikket írt irodalmi, jogi, gazdasági, oktatási és politikai témákról. Mint községi képviselő, majd 21 éven át a körzet országgyűlési képviselője, népének tanítója és védelmezője volt. Egyben kortársait hazaszeretetre, a régi értékek megbecsülésére, történelmi hagyományaink ápolására nevelte. Ő kezdeményezte a Kossuth szobor felállítását településünkön, ami 1904-ben meg is történt.

Orosháza egykori lelkészei közül a legtöbb prédikáció tőle maradt ránk. Prédikációs kötetei megőrizték számunkra hitét, gondolkodását, szellemiségét. Különösen is fontos és figyelemre méltó az az imádságként elmondott prédikációja, amit Torinóban, 1894. március 28-án mondott el Kossuth Lajos ravatalánál. Hadd álljon belőle itt egy idézet, ami magas fokú csillagászati és politikai tájékozottságáról és nagyszerű szónoki készségéről is vall. Ezt mondta Kossuthról: „A mi századunkban ugyan, de a késő századoknak is élt ő; a mi napjainkban lobbant utolsó lángesze világa, de átragyog fénye késő korszakokba, mint a sugár a csillag kialudta után is repül, csillagról csillagra, a végtelenségben, örökkön örökké! ... Emléke lelkesítsen bennünket, hogy megbecsüljük az emberiség örök jogait: a lelkiismeret és gondolat szabadságát, a jogegyenlőséget, a testvériséget, amikért ő küzdött.”²⁶

Legjelentősebb alkotása az „Orosháza történeti és statisztikai adatok alapján” címen 1886-ban, a templom 100. évfordulóján megjelent könyve, amely ma is az egyik legfőbb forrása Orosháza település és az orosházi evangélikus egyház történetének. A könyvet azóta kétszer is kiadták. Utoljára 1987-ben a Városi Tanács és az Orosházi Evangélikus Egyház gondozásában.

Kevés ember volt, aki annyit tett Orosháza anyagi, szellemi és lelki felemelkedéséért, mint ő. Azt is elmondhatjuk, hogy Orosháza múltjából a legtöbbet emlegetett személy Veres József, akinek 1913. december 9-én bekövetkezett halála megrázta Orosháza és környékének népét. Temetésén a korabeli újsághír szerint 8000 ember vett részt.

KOVÁCS ANDOR (Gömör megyei Osgyánban született 1866. október 16-án, Orosházán halt meg 1946. július 8-án) esperesről, századunk első felének fáradhatatlan lelkipásztoráról emlékezünk meg e sorozat utolsó tagjaként. Munkásságának ismerője és méltatója, Koszorusz Oszkár ezt írja róla: „Kiváló szónoklataival, keresztyén gondolkodásával és életvitelével hamarosan kitűnt még a kivételes

26. Veres József: Hirdesd az igét II. Orosháza, 1904. 4.

képességű Veres József mellett is.”²⁷ A lelkeszi és esperesi tevékenysége mellett különböző társadalmi és karitatív szervezetek munkáját is segítette. Ezeken túl számos nemzeti, történelmi és egyháztörténeti évfordulón tartott ünnepi beszédeket, amelyeket írásban is megjelentetett. Körülbelül harminc önálló könyve, tanulmánya jelent meg, amelyeknek nagyobb része hivatásából következően egyházi, vallásos jellegű volt. Prédikációin és imádságos könyvein kívül vallásos elbeszéléseit is megjelentette. Minden munkájával, lelki és szellemi tevékenységével egyháza, hazája és Orosháza javát munkálta.

Nem érte meg azt az időt, amikor az egyházat, amely intézményeivel és az azokban dolgozó pedagógusokkal, de még a speciálisan spirituális munkát végző lelkészek tevékenységével is a nép szellemi, kulturális felemelkedéséért fáradozott, megfosztották intézményeitől, államosították iskoláit és a hozzájuk tartozó tanítólakásokat. Az egyházat kizárták iskoláiból, visszaszorították a templomba. Az egyházi pedagógusokat állami iskolákban helyezték el, a lelkészeket pedig elszigetelték a társadalomtól. Az egyház szinte csak azokat érte el, akik bementek a templomba. Az egyház azonban ebben a helyzetben is kapott olyan lehetőséget Istentől, amellyel kulturális téren is szolgálhatott és hatást gyakorolhatott a település életére.

AZ EGYHÁZKÖZSÉG A ZENEKULTÚRA TERJESZTŐJE

A templomba visszaszorított egyház a II. világháború utáni évtizedekben, mint fentebb leírtuk, jóformán csak azokkal érintkezhetett, akik bejöttek a templomba. Az igehirdetések a lelki, erkölcsi megújuláson túl továbbra is segítették a hallgatókat a kulturális igényesség fenntartásában. Az evangélikus egyházközösség azonban kereste annak a lehetőségét, hogy valamilyen módon elérje azokat is, akik Isten igéjének nem tették ki magukat. E cél megvalósítására a legkézenfekvőbb lehetőséget a műemlék templom ugyancsak műemlék orgonája nyújtotta. Ezt a hangszeret hozzáértő kezeknek meg kellett szólaltatni. A zene, a musica sacra, a szent muzsika önmagában is nevel, kulturális gyönyörűséget nyújt. Ebből kiindulva indította el az orosházi evangélikus egyházközösség az *egyházzenei esték* sorozatát 1971. augusztus 15-én.

A történeti hűség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy volt 1969. május 25-én egy egyházzenei hangverseny a Fasang család szolgálatával. Ezt felfoghatjuk úgy, hogy ezzel „szondázták” az akkori társadalom igényeit és a fogadtatást. Két esztendő szünet következett ezután. Az egyházzenei esték kezdete a már előbb említ-

27. Koszorús Oszkár: *Orosháza jelesei (77)*, Orosházi Napló IV. évf. 11. sz. 1992. március 12.

tett augusztusi estén volt 1971-ben helyi muzsikusok: Dr. Kovács Béla és Laudai Béla szolgálatával. Bach, Beethoven és Mozart műveket adtak elő.

Sajnálatos, hogy az egyházzenei estek közreműködőinek a nevét és az előadott művek címét pontosan megőrző gyülekezeti vendégkönyv nem közöl feljegyzést az egyházi zene fogadtatásáról, a résztvevők számáról, esetleg összetételéről. Azonban az a tény, hogy volt folytatás, és pedig minden esztendőben, sőt a következő időkben évente több hangversenyt is szervezett a gyülekezet, ez azt mutatja, hogy az érdeklődés, a fogadtatása ezeknek az estéknek biztatást adott a megrendezésre. A tárgyilagosság kedvéért azt is el kell mondanunk, hogy a hatóságok nem jó szemmel nézték ezeket az egyházzenei alkalmakat. Ezekre ugyanis olyan emberek is eljöttek, akik egyébként nem mertek volna belépni a templomba. Arra igyekeztek, hogy megszüntessék az egyháznak ilyen jellegű tevékenységét. A Petőfi Művelődési Központ feladata lett volna az, hogy zenei rendezvényeivel bejöjjön a templomba és ezzel kiszorítsa az eddigi rendezőt, az egyházat a saját templomból. Az egyházközség azonban ezeknek a törekvéseknek sikeresen ellenállt.

A továbbiakban két esztendőt kiemelve mutatjuk be az egyházzenei estek főbb adatait.

1972-ben öt alkalommal tartottak zenei estet, ebből három esetben a Madrigál Kórus szereplésével. Közreműködők: Szatmári Lilla orgonaművész, Tóth Lenke, Kovács Erzsébet, Papp Sándorné és dr. Kovács Béla. Bach, Maurizie, Monteverdi, Palestrina és Schütz kórusművek, továbbá Mozart, Corelli. Händel, Vivaldi, Szokolay Sándor, Liszt- és Kodály-művek szerepeltek a műsorban.

1973-ban négy egyházzenei estet rendeztek. A helyi művészek, illetve előadókon kívül dr. Vangel Gyula orgonaművész, Réthy Csaba operaénekes és Trajtler Gábor orgonaművész léptek fel. Händel, Bach, Schubert, Popper, J. Pachelbel, A. Stradella, C. Franck, Beethoven, Kodály és Kapi-Králik művek csendültek fel.

Az utolsó 20 év egyházzenei estéiről már csak statisztikai tömörséggel számolhatunk be. Ez idő alatt 81 alkalommal vehettek részt az orosházi zenekedvelők egyházzenei esteken az evangélikus templomban. Ebből három kórushangverseny volt. A legkiemelkedőbb 1983. október 1-én, Luther születésének 500. évfordulója alkalmából rendezett hangverseny volt, amelyen a Lutheránia Énekkar, Trajtler Gábor orgonaművész közreműködésével Szokolay Sándor Luther Cantata-ját adta elő a szerző vezényletével. A másik egy finn, a harmadik egy német kórus fellépése volt.

Az előadó művészek közül Ella Istvánt 18, Lehotka Gábort 10, Trajtler Gábort ugyancsak 10, Zászkaliczky Tamást 7, Kárpáti Józsefet 5, a Zeneakadémián ez évben diplomázott fiatal orgonaművészt, Finta Gergelyt 3, Gáncs Aladárt, Baróti Istvánt, Solymosi Ferencet 2-2, Peskó Györgyöt, Nagy Jánost, Nagy Csabát,

Regős Imrét, Elekes Zsuzsannát, Szepesi Károlyt, Elek Tihamért és Sulyok Imrét 1–1 alkalommal hallgathatta a közönség. Az előadott művek címei és a zeneszerzők nevei hosszú listát tennének ki, ennek közlésére azonban itt nincs lehetőség.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy Európa jelentősebb zeneszerzői közül sokak műveit megszólaltatták az elmúlt 20 évben az orosházi evangélikus templom orgonáján. Az egyházközség sohasem kért belépődíjat az egyházzenei alkalmon. Adományokat elfogadott, de ezek a legtöbb esetben még a művészek útiköltségeit sem fedezték, az orgona karbantartási költségeit nem is említve. Ennek ellenére az evangélikus egyház, fő feladata, a hitéleti tevékenység mellett, tovább kívánja végezni a 250 éves hagyomány alapján az oktatást, nevelést és a kultúra terjesztését az itt élők javára.

Felhasznált irodalom

1. Államosítási (iskolák) jegyzőkönyv, Orosháza, 1950.

2. *Dercsényi B.–Foltin B.–G. Györffy K.–Hegyi G.–Winkler G.–Zászkaliczky Zs.*: Evangélikus templomok Magyarországon, Budapest, 1992.

3. *Elek László*: A szellemi kultúra fejlődése 1744–1944 = Orosháza története, Orosháza, 1965. (Szerk.: Nagy Gyula) kötetéből a 761–777., a 784–787., a 790–813., a 853–876.

4. *Elek László*: Az iskolázás hagyományai, a hagyományok változása a tanyai emberek körében = Az orosházi tanyavilág átalakulása, Orosháza, 1985. (Szerk.: Tóth József) 131–231.

5. *Elek László*: György Vilmos, Orosháza–Budapest, 1993.

6. *Fináczy Ernő*: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában I–II., 1899., 1902.

7. *Keller József*: Az orosházi evangélikus gimnázium története, Orosháza, 1987. Kézirat.

8. *Koszorús Oszkár, id.*: György Vilmos, Békési Élet, 1969/2. sz.

9. *Koszorús Oszkár*: Orosháza jelesei. Megjelent az Orosházi Napló I–IV. évf. számaiban, 1994-ben önálló kötetben.

10. Magyar Értelmező Kéziszótár, Budapest, 1972.

11. *Tóth Lajos*: Békés vármegye tanügyi helyzete az első Ratio Educationis (1777) korában. Megjelent: Békési Élet 1978/1. sz.

12. Új Magyar Lexikon/4. Budapest, 1962.

13. *Veres József*: Hirdesd az Igét II. Orosháza, 1904.

14. *Veres József*: Orosháza történeti és statisztikai adatok alapján, Orosháza, 1886.

Horémusz Pál, Kálmán Rezső, Fürst Ervin és Gyurán György lelkészeknek a két háború közötti, de máig is ható tevékenységéről terjedelmi korlátok miatt most nem tudunk említést tenni, pályájuk feldolgozása további feladat.